

НЕНАД МИЛИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија
Београд

УДК 343.85(100)
351.746.2(100)
ИД БРОЈ 192627468
Прегледни рад
Примљен: 11.04.2012
Одобен: 05.06.2012

ПРЕМЕШТАЊЕ КРИМИНАЛА КАО ПОСЛЕДИЦА РАДА ПОЛИЦИЈЕ НА КРИМИНАЛНОМ ЖАРИШТУ**

Сажетак: Суштина концепта рада полиције на жариштима је усредсређивање полицијских ресурса на део простора на којем се кривична дела испољавају у већем обиму него што је то случај с испољавањем криминалитета у окружењу тог простора. На тај начин, уместо да се тежи полицијској свеприсутности на ширем простору, ресурси се доводе на место и у време извршења кривичних дела с циљем њиховог спречавања. Међутим, као последица таквих напора, мотивисани преступник не мора одустати од своје намере да учини преступ, већ га може учинити на неком другом месту, у неко друго време, на неки други начин и сл. Реч је о испољавању ефекта премештања који у значајној мери може да умањи позитивне ефекте усредсређивања превентивних напора на уже локације у простору. У раду се указује на различите модалитете премештања, као и на чињеницу да премештање криминала није неизбежна нити увек непожељна последица полицијског рада на жаришту.

Кључне речи: криминално жариште, премештање криминала, растезање користи интервенције, превенција криминала, полиција.

* nenad.milic@kpa.edu.rs

** Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција”. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (број 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

Увод

Извршење кривичног дела подразумева постојање погодних прилика, при чему нити је постојање прилика константно током времена, нити су оне подједнако дистрибуиране у простору. Самим тим и вероватноћа сусрета мотивисаног преступника и погодне мете се мења од места до места током различитих доба дана.

Анализа и разумевање геопросторних и темпоралних карактеристика извршења кривичних дела могу омогућити поузданије предвиђање њихових будућих манифестација и, с тим у вези, благовремено и ефикасно деловање полицијске организације. Да је неопходност анализе геопросторног контекста испољавања криминалне активности одавно препозната потврђује и чињеница да су се први картографски прикази дистрибуције кривичних дела у полицијској пракси појавили пре више од једног века. Међутим, тек у другој половини осамдесетих година прошлог века долази до научних истраживања која су за циљ имала да истраже карактеристике дистрибуције криминалитета на микрогеопростору. Та истраживања су показала да криминалитет није равномерно дистрибуиран у геопростору, па тако на подручјима која важе за високо угрожена криминалитетом постоје многобројне локације на којима се не врше кривична дела, као што су се у областима које су важиле за безбедне често идентификовала жаришта криминала.

Једно од првих истраживања карактеристика геопросторне дистрибуције кривичних дела спровели су Шерман (Sherman), Гартин (Gartin) и Бергер (Buerger). Анализирајући адресе на којима су вршена кривична дела у Минеаполису (САД), ти аутори су утврдили изненађујућу концентрацију кривичних дела на одређеним локацијама у геопростору. Наиме, 50% позива за полицијску интервенцију упућивано је полицији с 3% адреса¹ (Sherman, Gartin, Buerger, 1989: 27–55). До сличних резулта-

¹ Аутори су анализирали геопросторну дистрибуцију локација с којих је упућено 323.979 позива за полицијску интервенцију током периода од једне године и доводили их у везу са око 115.000 адреса (локација) у граду Минеаполису (Минесота, САД). Између осталог, аутори су утврдили да је у току године са 60% од укупног броја адреса упућен позив полицији, при чему је са скоро половине од тих адреса (31%) полиција позивана само једанпут. Просечан број позива упућених полицији са 5% локација које имају највећи број позива јесте 24, односно један позив сваке две недеље. Другим речима, са значајног броја адреса позив полицији је упућиван два или више пута. На пример, свих 15.901 позива који су упућени полицији због извршених кривичних дела крађе из стамбених објеката дошло је са 11% адреса у граду. Ауторе је још више изненадила чињеница да 50% укупног броја позива долази са свега 3% адреса. На пример, 152

та се дошло и у низу других истраживања на различитим локацијама и употребом различитих методолошких поступака, при чему је у сваком од њих указано на велику концентрацију кривичних дела на одређеним локацијама². Имајући у виду претходно наведено, Брантингамови закључују да је геопросторно груписање кривичних дела могуће код готово свих врста кривичних дела (Brantingham, Brantingham, 1999: 7–26). Такође, у истраживању које је 2004. године спровео Вајсберд (Weisburd) са сарадницима, утврђено је како су концентрације кривичних дела на жариштима прилично стабилне (непроменљиве) с протоком времена (Weisburd *et al.*, 2004: 283).

Све до почетка деведесетих година XX века полицијске стратегије се нису систематично усмеравале ка месту концентрације кривичних дела у простору, нити су тежиле томе да се баве узроцима и условима који доводе до појачане криминалне активности на тим местима. Таква ситуација ће се променити настанком концепта рада полиције на жариштима (енгл. *hot spots policing*), који подразумева идентификацију места концентрације кривичних дела у геопростору, откривање узрока и услова који продукују њихово вршење и усмеравање расположивих ресурса с циљем њиховог спречавања³. Међутим, као последица таквих напора, мотивисани преступник не мора одустати од своје намере да учини преступ, већ га може учинити на неком другом месту, у неко друго време, на

сви позиви због извршеног кривичног дела силовања долазе са 1,2% локација у граду, све крађе аутомобила се дешавају на 2,7% градских локација, док се сва разбојништва одвијају на 2,2% места у граду (Sherman, Gartin, Buerger, 1989: 27– 55).

² Видети, на пример, следећа истраживања: Pierce, G. L., Spaar, S., Briggs, L. R. (1986): *The character of police work: Strategic and tactical implications*, Center for Applied Social Research, Northeastern University, Boston; Weisburd, D., Maher, L., Sherman, L. W. (1992): *Contrasting crime general and crime specific theory: The case of hot-spots of crime*, *Advances in criminological theory* 4 (pp. 45–70), Transaction Press, New Brunswick; Weisburd, D., Green, L. (1994): Defining the drug market: The case of the Jersey City DMA system. In D. L. MacKenzie and C. D. Uchida (Eds.), *Drugs and crime: Evaluating public policy initiatives*, Sage Publications, Newbury Park; Weisburd, D., Bushway, S., Lum, C., Yang, S. M. (2004): Trajectories of crime at places: A longitudinal study of street segments in the city of Seattle. *Criminology*, 42(2), 283–321 (Weisburd, Braga, 2006: 229). Значајан допринос истраживању криминалних жаришта су дали Каролин (Carolyn) и Ричард Блок (Richard Block), који су у својим истраживањима показали постојање криминалних жаришта, попут геопросторних концентрација кривичних дела убиства у Чикагу, активности насилничких банди и кривичних дела везаних за уживање алкохолних средстава. Опширније о истраживањима Блоквих видети у: Block, C., Christakos, A. (1995): *Major trends in Chicago homicide: 1965-1994, Research in brief*, National Institute of Justice, Washington; Block, C., Block, R. (1995): *Street gang crime in Chicago, Research in brief*, National Institute of Justice, Washington (Paulsen, Robinson, 2004: 37).

³ Опширније о појму криминалних жаришта видети у: Милић, 2010.

неки други начин и сл. Реч је о испољавању ефекта премештања, који у значајној мери може да умањи позитивно дејство усредсређених превентивних напора на уже локације у простору. У делу рада који следи указаће се на различите модалитете ефекта премештања, као и на чињеницу да његово испољавање не мора бити негативна, нити неизбежна последица усмеравања полицијских напора ка ужим просторима (жариштима).

Усмеравање ресурса ка ужим локацијама у простору – концепт рада полиције на жаришту

Полазећи од резултата истраживања који су указивали на групирање кривичних дела у геопростору, Шерман (Sherman) и Вајсберд (Weisburd) су хтели да истраже какве ефекте може имати усмеравање полицијских напора (ресурса) ка местима концентрације кривичних дела. Наиме, ако се пође од резултата експеримента у Минеаполису – који показују да са свега 3% адреса у граду долази више од половине укупног броја позива за полицијску интервенцију, да на 40% адреса полиција никада није интервенисала, а од преосталих 60% адреса, са 31% њих полицији је упућен само један позив, онда је и концентрисање полицијских напора на малом броју локација много логичније него настојање да се равномерно покрије цело подручје полицијске станице. У сарадњи с полицијом Минеаполиса, ти аутори су покренули обимно истраживање (*Минеаполис хот спотс патрол експеримент*) којим су хтели да покажу да усмеравање полицијских напора ка криминалним жариштима може бити нови и обећавајући приступ за унапређење полицијске праксе. На основу анализе података из периода који је претходио истраживању, аутори су идентификовали 110 жаришта⁴, која је независни статистичар поделио у две групе од по 55 жаришта (експериментална и контролна)⁵. Експериментом је било предвиђено да се на жариштима експерименталне групе патролно покривање интензивира 2–3 пута у

⁴ За потребе тог експеримента, Шерман и Вајсберд су дефинисали криминално жариште као „мале групе (кластере) адреса с којих се учестало упућују позиви полицији поводом ‚тешких‘ кривичних дела, односно значајан број позива упућених полицији који су иницирани вршењем ‚меких‘ кривичних дела“. Такође, границе криминалног жаришта су одредили тако да буду „лако видљиве из епицентра дешавања” (Sherman, Weisburd, 1995: 630).

⁵ На 110 изабраних жаришта просечан број позива који је био упућен полицији износио је 189,9 позива, при чему је жариште с минималним бројем позива имало 56, а жариште с максималним бројем позива 628 позива (Sherman, Weisburd, 1995: 633).

односу на ниво који је био уобичајен за патролне обиласке области високе стопе криминала пре експеримента (жаришта контролне групе). Током периода спровођења експеримента, док се он одвијао како је планирано, Шерман и Вајсберд су уочили значајан пад броја позива за полицијску интервенцију (19%), иако се, што је било и очекивано, та тежња није наставила након смањења интензитета патролног покривања. На крају, сумирајући резултате они су закључили да резултати експеримента „показују јасне, премда скромне превентивне ефекте значајно појачаног присуства полиције на местима која важе за жаришта криминала” (Sherman, Weisburd, 1995: 645). Другим речима, значај експеримента се огледа у чињеници да је он успео да покаже како усмеравање полицијских напора ка ужим просторима (жариштима) може бити нови и обећавајући приступ за унапређење полицијске праксе. На тај начин, он је подстакао многобројна друга истраживања, која су веома лако добијала финансијску подршку Владе САД.

Истраживања која су уследила након експеримента у Минеаполису имала су различита полазишта (хипотезе) и вршена су у различитим методолошким оквирима, те су, самим тим, и давала резултате различите научне важности. На пример, једна од првих потврда делотворности полицијског рада на жаришту јесте и истраживање „Експеримент контроле ватреног оружја”, спроведено у Канзас Ситију (*The Kansas City Gun Experiment*). У сарадњи с Универзитетом државе Мериленд, полиција Канзас Ситија је ангажовала додатне патролне ресурсе у настојању да смањи број кривичних дела која се врше коришћењем ватреног оружја на претходно идентификованим жариштима⁶. Током 29 недеља, колико је трајало истраживање, број извршених заплена оружја у илегалном поседу је порастао за 65% у односу на број заплена у шестомесечном периоду пре почетка експеримента. Такође, значајно је смањен и број извршених кривичних дела (49%). Спроведена истраживања ставова јавног мњења су показала да је код грађана који су живели на подручју које је било предмет интервенције у много мањој мери био присутан страх од криминала и да су, за разлику од својих суграђана који су живели изван подручја интервенције, били много задовољнији квалитетом живота (Sherman, Shaw, Rogan, 1995: 2–9).

У настојању да оцени делотворност полицијског рада на жаришту, Антони Брага (Anthony Braga) је систематски анализирао сва доступна истраживања спроведена до краја деведесетих година прошлог века, а која су се односила на проучавање ефеката мера и радњи које је на жа-

⁶ Експеримент је спроведен у периоду од 7. јула 1992. године до 27. јануара 1993. године.

ришту предузимала полиција⁷. У обзир су узета само истраживања која су се односила на проучавање ефеката мера и радњи које је полиција предузимала на микропросторима, попут делова улице, објеката за становање, станица метроа и др. Полицијска поступања која су била усмерена ка већим областима, попут целих стамбених блокова, нису узимана у обзир. Од укупно 697 радова (истраживања) који су постали предмет анализе⁸, као резултат примене претходно дефинисаних критеријума, изабрано је 9 истраживања. Реч је о истраживањима која су спроведена у пет великих градова САД и у једном предграђу у Аустралији. Мере и радње које је полиција предузимала на жариштима су подељене у три групе: проблемски оријентисани приступ, усмерено и агресивно патролирање жариштем и полицијске акције и рације (*police crackdowns and raids*)⁹. Свеобухватном анализом (евалуацијом) начина (методологије) на који су спровођена та истраживања и њихових резултата изведен је закључак да усмеравање полицијских ресурса ка подручјима с високом стопом криминала може условити позитивне ефекте превенције криминалитета. У седам од девет истраживања је уочено значајно смањење криминалитета и нарушавања јавног реда. Највећи ефекти концепта рада полиције на жаришту су уочени у истраживањима *The Jersey City POP at Violent Places Study* и *The Kansas City Gun Project*. Проблеми у спровођењу истраживања и методолошком обликовању евалуације вероватно су узрок што позитивни ефекти нису били установљени и у експерименту *Minneapolis RECAP* (Брага, 2008: 10).

⁷ Последња верзија извештаја, која садржи резултате његове анализе, објављена је 2008. године (Брага, 2008).

⁸ Обухват анализе није био ограничен одређеним периодом, већ се настојало доћи до што већег броја истраживања. С тим у вези, предмет анализе су били и извештаји који су израђивани у државама изван енглеског говорног подручја. Анализа је обухватала како објављене, тако и необјављене радове (радове у научним часописима, магистарске и докторске радове, извештаје, књиге итд.). Опширније о томе видети у: Брага, 2005: 317–342; Брага, 2001: 104–125.

⁹ Полицијско поступање на жаришту је укључивало традиционалне полицијске тактике, попут усмереног патролирања, појачане контроле саобраћаја, агресивног деловања у случајевима нарушавања јавног реда и примене проблемски оријентисаног рада, који је подразумевао минималне измене ситуационог контекста и ограничено ангажовање јавности. Проблемски оријентисани рад, који је подразумевао партнерски одговор полиције и других субјеката заједнице на проблем учесталог вршења кривичних дела на жаришту, није узиман у разматрање због тога што је било исувише сложено и тешко раздвојити превентивне ефекте онога што су чинили субјекти заједнице и онога што је предузимала полиција (Брага, 2008: 10).

Премештање криминала као последица полицијског поступања на жаришту

Један од основних приговора усмеравању полицијских напора ка одређеним просторима (жариштима) био је да такво поступање не води спречавању криминала, већ његовом премештању на друге, суседне просторе. Другим речима, ако је мотивисани преступник спречен да изврши кривично дело на одређеној локацији или на одређени начин, мере и радње које се предузимају на одређеном простору неће га одвратити од намере да изврши кривично дело – он ће га учинити на неком другом месту или на неки други начин. Реч је о испољавању ефекта премештања криминала, до којег долази као последица усредсређивања превентивних напора на уже просторе (жаришта).

Испољавање ефекта премештања може да делује обесхрабрујуће на субјекте од којих се очекује да иницирају и спроводе превентивне програме, тако да се у пракси могу чути размишљања, попут „која је сврха мера и радњи које предузимамо, јер ако их (преступнике) спречимо овде и сада, они ће отићи на друго место и извршити кривично дело које су намеравали” (*Ratclife*, 2002: 1). У тренутку када су се појавили први, охрабрујући резултати ефеката усмерених полицијских напора ка жариштима, није било истраживања која би оспорила претпоставку о томе да је премештање криминала неизбежна и увек непожељна последица. Таква истраживања уследиће касније и о њима ће такође бити речи у овом раду.

Премештање криминала се испољава у пракси на пет начина¹⁰:

- геопросторно премештање (уместо на једној локацији, кривично дело се врши на некој другој);
- темпорално премештање (уместо да се врши у једном периоду дана/недеље, кривично дело се врши у неком другом);
- промена објекта извршења кривичног дела (уместо једне мете напада, бира се друга);
- тактичко премештање (преступник мења начин извршења) и
- промена врсте (типа) криминалне активности (кривично дело одређене врсте може бити замењено вршењем друге врсте кривичног дела) (Наким, Rengert, 1981: 7–19).

¹⁰ У литератури се често помиње и шести модалитет премештања – тзв. премештање преступника (*offender displacement*) – када нови преступници заузимају места оних који су лишени слободе или на други начин спречени да изврше криминалну активност. Ту је, пре свега, реч о замени преступника, што није у складу с изворним значењем израза „премештање”, који се користи за означавање промена у избору (понашању) преступника у ситуацији када му је блокирана прилика да изврши кривично дело које је намеравао, а како би наставио с криминалним активностима и у новонасталој ситуацији.

Суочени с блокирањем погодне (жељене) прилике за извршење кривичног дела, мотивисани преступници ће настојати да је пронађу изван простора који је захваћен интервенцијом и који, по могућности, добро познају. Уколико премештање на други простор не исходује проналажењем (нове) погодне прилике, она се може пронаћи тако што ће се кривично дело вршити на неки други начин, у неко друго време, према другим метама и сл. Ако ни тада не могу наћи погодну прилику за извршење кривичног дела, преступници могу прибећи за њих најмање повољном модалитету премештања – промени врсте криминалне активности¹¹.

У ситуацији када је преступник под утицајем предузетих мера и радњи приморан да уместо једне врсте кривичних дела (нпр., крађе), врши неку другу (нпр., преваре), он примењује за њега најмање пожељан модалитет премештања, јер је у таквим ситуацијама велика вероватноћа да ће промене претрпети и други аспекти његовог криминалног понашања (место, време, начин извршења, мета) због тога што неће бити усклађени с новим контекстом вршења криминалне активности. Другим речима, за разлику од других модалитета премештања, промена врсте криминалне активности најснажније премешта преступнике на непознат терен (да кривична дела чине на начин којем нису довољно вични, да нападају мете које довољно не познају и сл.), чиме се повећавају ризик њиховог откривања и/или потребан напор за извршење дела (бар док се у довољној мери не специјализују за ту нову криминалну активност), до нивоа када они ту нову прилику, сходно теорији рационалног избора¹², могу означити као неисплативу из аспекта очекиване користи и одустати од своје криминалне активности.

Премештање криминала се дуго посматрало искључиво у негативном контексту, што је и разумљиво ако се има у виду да оно може оз-

¹¹ Ту је реч о ономе што Габор (Gabor) означава као „хијерархија различитих модалитета манифестовања ефекта премештања”. Опширније о томе видети у: Gabor, T. (1990): Crime Displacement and Situational Crime Prevention: Toward the Development of Some Principles, *Canadian Journal of Criminology*, (32), 46 (Barnes, 1995: 107).

¹² Настанак те теорије се везује за рад Дерека Корниша (Derek Cornish) и Роналд Кларка (Ronald Clarke) под насловом *Racionalni prestupnik (The reasoning criminal)*, објављен 1986. године. Основно полазиште теорије рационалног избора је да се преступници приликом доношења одлуке да ли да изврше кривично дело налазе у ситуацији да бирају између алтернатива. Одлука преступника о томе да ли ће у конкретной ситуацији извршити кривично дело је резултат когнитивне обраде расположивих информација и представља *рационални избор*. Сходно томе, преступници ће увек тежити томе да избегу мете које захтевају најмање напора, али које у исто време пружају високу награду и носе у себи најмањи ризик када је реч о последицама неуспеха.

биљно угрозити превентивне ефекте мера и радњи предузетих на одређеном геопростору. Међутим, осим негативних последица, премештање криминала може имати и користи у супротстављању криминалитету, којих често нисмо у довољној мери свесни. То долази до изражаја у ситуацијама када је штета проистекла премештањем криминала мања у односу на ону која је постојала пре интервенције, што значи да, иако је дошло до премештања, укупан превентиван ефекат предузетих мера и радњи и даље постоји. Премештање које не нарушава у значајнијој мери ефекте предузетих мера и радњи означавамо као бенигно. Бенигно премештање се може испољити у пракси на различите начине, односно кажемо да оно постоји када је премештен криминал:

1. мање друштвене опасности у односу на онај који је постојао у периоду пре интервенције (нпр., уместо вршења тешких крађа, имамо вршење цепних крађа);
2. мањег негативног утицаја на заједницу, што се може испољити на три начина:
 - редистрибуцијом виктимизација на већи обухват потенцијалних жртава кривичних дела (нпр., уместо да се кривична дела учестало врше на малом броју ревиктимизованих жртава, потенцијалне жртве се проналазе у знатно широј популацији),
 - премештањем криминала с рањивијих популационих група, попут деце и старијих особа, на мање рањиве и
 - премештањем кривичних дела на места где се њиховим вршењем остварује много мањи утицај на заједницу. На пример, диловање дроге или улична проституција се премештају из стамбене зоне на ненасељена подручја (нпр., градска предграђа), чиме се смањују страх од криминала и пропадање суседства, или се исти обим криминалитета „расипа” на шире подручје где су штетни ефекти у много мањој мери концентрисани;
3. мањег обима у односу на онај који је постојао у периоду пре интервенције. На пример, област која је предмет усмереног полицијског деловања након интервенције може имати смањење броја кривичних дела за 100, али се због премештања криминала број кривичних дела на суседном подручју повећао за 50. У том случају, ефекат интервенције је и даље позитиван, јер се укупан криминалитет смањио за 50 извршених кривичних дела (Гуерете, 2009: 3–4).

С друге стране, могуће су и ситуације када премештање криминала чини ситуацију много тежом у односу на стање које је постојало пре интервенције. Такво премештање означавамо као малигно и испољава се у ситуацијама када, на пример, премештање доводи до вршења тежих (друштвено опаснијих) кривичних дела или сличних кривичних дела али с много озбиљнијим последицама. Такође, малигно премештање се може испољити као значајан пораст броја извршених кривичних дела у

областима које нису захваћене интервенцијом и као концентрација криминалне активности на мању групу жртава, односно објеката напада, затим као премештање криминала на места где он остварују већи (негативан) утицај на заједницу, као премештање криминала на рањивије групе популације и сл. (Guereette, 2009: 4)

Испољавање ефекта премештања у значајној мери одређују три чиниоца: мотивација преступника, његово познавање прилика и околности на одређеном подручју и доступне прилике за извршење кривичног дела. Када је реч о мотивацији преступника, постоји већа вероватноћа да преступници код којих постоји зависност од дроге, у случају блокирања прилике за извршење кривичног дела, од њега неће одустати, већ да ће га извршити (преместити) на простор, мете и врсту криминалне активности који ће омогућити долазак до средстава неопходних за набавку дроге¹³. Такође, код професионалних извршилаца кривичних дела постоји већа вероватноћа премештања криминалне активности, за разлику од оних код којих прилика у великој мери опредељује одлуку за извршење кривичног дела (тзв. ситуациони преступници) и др.

Када је реч о познавању прилика и околности, Џон Ек (John Eck) наводи да је најмања вероватноћа да ће се премештање испољити у правцу места (простора), времена, мета и понашања који му нису у довољној мери познати (блиски). Другим речима, ако је као последица полицијске интервенције преступник приморан да се удаљи од примарне (жељене) локације, мете, начина извршења и сл., он долази у ситуацију да криминалну активност врши у непознатом окружењу (повећан напор, ризик), што смањује вероватноћу вршења кривичног дела, односно испољавање ефекта премештања (Ек, 1993: 527–546).

Премештање криминалне активности има за циљ да прилике блокиране превентивним активностима замени новим, односно да поново

¹³ Не треба преценити значај мотивације, у чијој бити се налази задовољење потребе за дрогом, и њену способност да инхибира способност рационалног одлучивања преступника (зависника). На основу извршеног интервјуа са 30 активних зависника од дроге, који су вршили крађе из станова с циљем обезбеђивања средстава за куповину дроге, Кромвел (Cromwell), Олсон (Olson), Ејвери (Avary) и Маркс (Marks) изводе следећи закључак: „Чини се да су зависници од хероина много способнији у контроли својих навика него што се то верује ... истраживања показују многобројне примере када је наркоман–провалник планирао крађу и био привремено одвраћен од своје намере... повремено би такав провалник пронашао другу мету и извршио крађу онако како је намеравао... у приближно истом броју случајева планирано кривично дело није извршено...”. Опширније видети у: Cromwell, P., Olson, J., Avary, D., Marks, A. (1991): How Drugs Affect Decisions by Burglars, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 35(4), 310–321 (Stephen, 2010: 6).

успостави нарушен (позитиван) однос ризика и напора потребног за извршење кривичног дела, с једне стране, и користи (награде) која се очекује извршењем кривичног дела, с друге стране. Ако се узме у обзир да вршење различитих кривичних дела карактерише различите ризике, напоре и користи, као и да прилике које преступник доживљава као погодне нису подједнако дистрибуиране у времену и простору, могући су многобројни случајеви када премештање криминалне активности неће бити исплативо.

На крају, треба имати у виду и то да постоје ситуације када се премештање једноставно не може открити. Преступници своју криминалну активност могу преместити на подручја с којих се не могу прибавити подаци (нпр., друга административно-територијална јединица), или, пак, могу прећи на врсту криминалне активности која се много теже открива (карактерише је висока тамна бројка), попут превара интернетом и сл. Такође, преступници могу покушати да своју криминалну активност прилагоде ситуацији коју карактерише појачано полицијско деловање на жаришту (нпр., проститутке или дилери дрогом се могу повући унутар зграда како би избегли могућност да их полиција уочи, могу почети да заказују састанке својим клијентима и сл.). Па ипак, сагледавање потенцијалних ефеката премештања је од изузетног значаја, имајући у виду да премештање криминала које се испољило у већем обиму лако може негирати позитивне ефекте поступања на одређеном простору (жаришту), остављајући нас, на тај начин, у лажном уверењу да мере и радње које предузимамо, заједно с ресурсима које ангажујемо, дају жељене резултате. То даље значи да проблем није у потпуности решен и да треба уложити додатни напор како би се он у потпуности схватио и на прави начин решио. Међутим, то понекад неће бити лако. Полицијски службеници (али и други субјекти с којима полиција делује у партнерству), „заслепљени” успехом који су остварили на одређеном простору, могу постати немотивисани да трагају за доказима премештања, нарочито ако је премештање извршено на подручје за које они нису месно надлежни (нпр., територија суседне општине).

Растезање користи остварених интервенцијом на жаришту

Усмеравањем пажње ка негативним последицама које производи премештање криминала често се запоставља могућност наступања и једне друге последице усмереног превентивног поступања – ефекта растезања користи остварених интервенцијом (*diffusion of benefits*). Престу-

пник може бити несигуран у погледу тога колики су обим и интензитет предузетих мера и радњи, па ће избегавати како блокиране прилике за извршење кривичног дела, тако и оне које нису блокиране. У случајевима када се ефекти растезања испољавају, крајњи исходи интервенције су појачани јер су додатни резултати остварени без додатног ангажовања ресурса на тим подручјима. С тим у вези, ефекат растезања се у литератури често означава и као „бонус ефекат”, „хало ефекат”, „ефекат слободног јачача”, „ефекат мултипликације” и др.

Као што је то био случај код премештања и растезање користи интервенције може се испољити на више начина:

1. уместо да се позитивни ефекти предузетих мера испољавају само на подручју које је било предмет интервенције, ефекти предузетих мера и радњи (нпр., смањење криминалитета) јављају се и изван тог простора;
2. осим мета које се предузетим мерама и радњама штите (нпр., старија популација пензионера која је мета разбојника), преступници избегавају и друге мете верујући да су и оне обухваћене превентивним мерама и радњама (нпр., млађа популација);
3. усмеравањем напора с циљем спречавања вршења одређене врсте кривичних дела (нпр., разбојништва), смањују се и друге врсте кривичних дела (нпр., крађе из станова);
4. као резултат мера и радњи које су имале за циљ да спрече вршење кривичних дела у одређеним периодима (нпр., ноћу или током викенда) смањују се кривична дела и у периодима који нису обухваћени интервенцијом;
5. уместо одређеног начина (тактике) поступања преступника приликом извршења одређене врсте кривичних дела, као последица мера интервенције, опада број тих кривичних дела која се врше другим начинима.

У основи испољавања ефекта растезања користи се налазе два процеса: застрашивање и обесхрабривање преступника (Clarke, Weisburd, 1994: 171–174). У случају застрашивања, као резултат предузетих мера и радњи преступник погрешно процењује да је ризик вршења преступничке активности већи него што он заиста јесте. Другим речима, код њега постоји страх да појачано ангажовање полиције на одређеном простору повећава ризик да буде откривен и лишен слободе. Ту није нагласак на томе да ли је заиста повећан ризик његовог откривања, колико је значајно да се код преступника формира уверење да је то заиста тако. Међутим, ризик (страх) од откривања је само један од чинилаца које преступници узимају у обзир приликом доношења одлуке о томе да ли ће извршити кривично дело. Сходно теорији рационалног избора, приликом доношење одлуке о извршењу кривичног дела, преступници у обзир узимају и напор који треба уложити, као и очекивану корист (награду). Ако се као резултат предузетих мера и радњи на преступника

остави утисак да напор више није сразмеран очекиваној користи – било због тога што је потребно уложити већи напор и/или зато што је дошло до смањења очекиване користи (нпр., објекат напада се много боље штити, односно на објекту напада се више не налази очекивана корист), то може обесхрабрити преступнике који могу одустати од вршења кривичног дела, иако није промењен однос уложеног напора и очекиване користи.

Закупљена трагањем за испољавањима ефекта премештања криминалне активности, научна и стручна јавност је недовољно пажње посвећивала сагледавању ефекта растезања користи изван подручја које је предмет усредсређивања напора полиције. Таква пракса може водити томе да се нека интервенција оцени као неделотворна било због тога што (1) растезање није доведено у везу с премештањем, или (2) се оно није узело у обзир при оцењивању. Наиме, могуће је да се одређена интервенција оцени као неделотворна због тога што су истраживачи (евалуатори) у обзир узели само (негативне) манифестације ефекта премештања, а не и другу страну – њене позитивне („бонус“) ефекте, чиме су заправо преценили негативне последице интервенције. У исто време, како наводе Кларк и Вајсберд, могућа је и ситуација да се контролни простор (простор који није обухваћен интервенцијом и који служи за поређење с простором на којем се дешава интервенција, тј. експерименталним простором) у методолошкој поставци истраживања изабере тако да се на њему може испољити ефекат растезања користи (нпр., због тога што није у довољној мери удаљен од експерименталног простора), што може водити томе да се и на једном и на другом простору (експерименталном и контролном) испоље позитивни ефекти интервенције (на првом простору као последица интервенције, а на другом као последица ефекта растезања користи), па када се упореде (током евалуације), лако се може стећи утисак да је мала разлика у броју кривичних дела третираног и нетретираног простора последица неделотворности стратегије, а не чињенице да је дошло до „преливања“ позитивних ефеката интервенције на контролни простор (Clarke, Weisburd, 1994: 179).

Научно истраживање последица полицијског поступања на ужем простору (жаришту)

У време када су први резултати истраживања указали на позитивне ефекте усмеравања полицијских напора ка ужим просторима (жариштима), није било доказа који би оспорили тврдњу о премештању кри-

минала. То је претило да озбиљно доведе у питање позитивне ефекте (усмереног) полицијског поступања на жаришту, јер ако заиста долази до премештања, нема сврхе трошити значајно време и ресурсе како би се проблем криминалитета премештао с локације на локацију.

Истраживање манифестација ефекта премештања није било нimalo лако јер је, пре свега, постојао проблем како их измерити. Како примећује Барнс (Barnes), мали број кривичних дела на простору који је предмет интервенције често представља проблем онима који желе да оцене делотворност тих мера. Из истог разлога, наставља Барнс, још је мањи број кривичних дела која се премештају, што додатно отежава напоре који за циљ имају да открију премештање криминала на нове просторе или нове начине испољавања. Чак и када се такве промене открију, највећи број истраживања не проверава њихову статистичку значајност, док она која то и чине, обично закључују да су такве промене могле бити последица случајности (Barnes, 1995: 99–100). Такође, премештање се може испољити на најмање пет начина, па настојање да се открије један модалитет премештања занемарује могућност да је у конкретном случају испољен други модалитет премештања¹⁴, да се премештање може испољити истовременом комбинацијом више модалитета (нпр., преступник истовремено мења место, време и начин вршења криминалне активности) итд. На крају, могуће су и ситуације да се пораст стопе криминала некритички приписује испољавању ефекта премештања, занемарујући могућност да узрок таквог пораста могу бити и неки други чиниоци који нису у вези с предузетим мерама и радњама, попут миграција преступника, пораста броја доступних прилика на одређеном простору, промена у кретањима криминалитета и сл.

Као последица проблема мерења манифестација ефекта премештања, дуго није било емпиријских истраживања која би се бавила том појавом. То не значи да премештање криминала није било предмет пажње истраживача, већ само да су емпиријска истраживања манифестација ефекта премештања (али и растезања користи) била нуспроизвод истраживања која су за свој предмет имала нешто друго (најчешће ефекте предузетих мера и радњи на жаришту), па су „успут” покушавала да утврде манифестације премештања и/или растезања користи интервенције. Проблем је био у томе, како исправно примећују Вајсберд и Грин, што методолошке поставке таквих истраживања нису биле примерене за

¹⁴ Анализом литературе која се односи на испољавање ефекта премештања уочава се да највећи број аутора пажњу посвећује искључиво геопросторном премештању, док су изузетно ретка истраживања која се односе на темпоралне, тактичке и друге начине испољавања ефекта премештања.

истраживање ефеката премештања и растезања користи (Weisburd, Green, 1995: 350).

Истраживања ефекта премештања су вршена у различитим методолошким оквирима и, самим тим, давала су резултате различите научне важности. Први значајнији корак ка научном сагледавању (откривању) манифестација ефекта премештања и растезања користи, који је учињен почетком деведесетих година прошлог века, односио се на анализу (евалуацију) истраживања која су се непосредно или посредно бавила испољавањем тих ефеката (последица). Најзначајније од тих анализа (евалуација) су извршили Бар и Пиз (предмет њихове анализе су била истраживања вршена у Великој Британији) (Bar, Pease, 1990: 277–318), Џон Ек (предмет његове анализе су била 33 истраживања извршена у САД, Канади, Великој Британији и другим земљама, а која су објављена на енглеском језику) (Еск, 1993: 527–546), Ентони Брага (Braga, 2008: 21–23) и др.

Међутим, једно од најсистематичнијих истраживања ефекта премештања криминала је спроведено у Европи. Наиме, Министарство правде Холандије је затражило од професора Хеселинга (Rene Hesselning) да истражи сва доступна (објављена) истраживања која су се односила на ефекат премештања. Тај задатак је захтевао 14 месеци рада и анализу 55 објављених радова (студија)¹⁵. Докази који би потврдили премештање криминала нису пронађени у 22 студије, при чему је у 6 студија утврђено да су се позитивни ефекти интервенције проширили и изван подручја које је било предмет интервенције (растежање очекиване користи остварених интервенцијом). У преостале 33 студије је утврђен неки облик премештања, у највећем броју случајева у прилично ограниченом обиму, док ниједна студија није потврдила потпуно премештање криминала. У закључку своје оцене, професор Хеселинг наводи да „је ефекат премештања могућа, али никако и нужна последица предузетих мера превенције. Такође, ако ефекат премештања и наступи, он је ограничене величине и обима” (Hesselning, 1994: 217). Расправе и даља истраживања ефекта премештања криминала наставила су се и након објављивања Хеселингових резултата.

Професор Ентони Брага, у свом истраживању о коме је већ било речи у овом раду, на основу евалуације пет студија које су успеле да задовоље одређене методолошке критеријуме, а које су се бавиле истра-

¹⁵ Од укупног броја истраживања која су била предмет анализе, њих 20 је спроведено у В. Британији, 16 у САД, 10 у Холандији а преосталих 9 се односило на пет различитих држава развијеног света.

живањем ефекта премештања, установио је да ни у једној од њих није утврђено значајније премештање криминала изван подручја које је предмет усмереног полицијског деловања. У свом закључку наводи да усмерени напори у превенцији криминалитета нужно немају за последицу премештање криминала. Наиме, од пет истраживања која су била предмет анализе (евалације), а у којима се, између осталог, настојало утврдити испољавање ефекта премештања, ниједно није садржало доказе о томе да је дошло до значајнијег премештања криминала изван подручја које је било предмет усмереног полицијског деловања (интервенције). У исто време су уочени докази о томе да полицијско поступање на жаришту производи позитивне превентивне ефекте и на простору који окружује простор који је објекат интервенције (растежање користи интервенције) (Braga, 2008: 24).

У једном од последњих истраживања које је за циљ имало да сагледа ефекте примене мера ситуационе превенције, а које су Герет (Guerette) и Бауерс (Bowers) спровели 2008. године, утврђено је да премештање и растежање користи имају подједнаку вероватноћу наступања. Наиме, премештање је уочено у 26% случајева који су били предмет анализе, док је ефекат растежања уочен у 27%. Такође, истраживање је показало да се међу различитим начинима испољавања премештања најчешће испољава темпорално премештање, потом промена објекта (мете) напада, промена врсте криминалне активности, а у нешто мањем проценту геопросторно и тактичко премештање (Guerette, Bowers, 2009: 1331). Када је реч о манифестацијама ефекта растежања користи, у највећем броју случајева су уочени позитивни ефекти изван простора на којем су спроведене мере ситуационе превенције (тзв. просторно растежање), у нешто мањем проценту позитивни ефекти интервенције су уочени и на другим објектима напада (метама) који се нису непосредно штитили интервенцијом, док је у најмањем броју случајева уочено да су ефекти интервенције смањили друге врсте кривичних дела (на која није била усмерена интервенција), односно условили мањи број извршених кривичних дела у периодима и на начин који непосредно нису били предмет предузетих мера и радњи (тзв. темпорално и тактичко растежање користи).

Полазећи од резултата истраживања делотворности полицијског поступања на жаришту, комисија Америчке академије наука (National Academy of Sciences) је закључила да „истраживања која су за свој предмет имала усмеравање полицијских ресурса ка криминалним жариштима дају до данас најјачи доказ полицијске делотворности. На основу серије експерименталних истраживања, закључили смо да је полицијска

пракса, означена као рад полиције на криминалном жаришту, делотворна у супротстављању криминалитету и нарушавању јавног реда и да се то може остварити без значајног премештања криминалне активности. Заиста, добијени докази указују на то да је много већа вероватноћа да ће полицијско поступање на жаришту смањити криминалитет у окружењу простора који је предмет полицијске интервенције, него да ће доћи до премештања криминалне активности изван криминалног жаришта” (Committee, 2004: 250).

Закључак

Истраживања која су предузимана током протекле две деценије су показала да у случају када се ефекат премештања испољава, крајњи циљ интервенције може бити успешан, с обзиром на чињеницу да се премештање криминала не мора испољити на начин и у обиму који могу угрозити укупне превентивне ефекте предузетих мера и радњи. Тамо где се премештање испољава, његове последице су мање него користи проистекле из интервенције (нпр., интервенцијом је спречено 100 кривичних дела према једној групи мета, али се уочава повећање од 30 кривичних дела према другим метама, стварајући свеукупно смањење од 70 кривичних дела)¹⁶.

Анализе емпиријских истраживања која су се бавила оцењивањем усмерених напора предузетих с циљем превенције криминалитета, а која су током скоро две деценије вршена у САД, Канади, Великој Британији, континенталној Европи и Аустралији, показале су да је испољавање ефекта премештања криминала пре изузетак него правило и да је ефекат растезања користи подједнако вероватан, чак понекад и вероватнија последица поступања на жаришту. Иако су докази ограниченог премештања слаби, они који указују на премештање у већем обиму су још слабији. Међутим, како на то упозорава Џон Ек, могуће је и да би докази који говоре у прилог негативних последица премештања били бројнији и јачи да су истраживачи били упорнији у својој потрази за њима (Sherman *et al.*, 1998: 602). Нажалост, већина истраживања која су за циљ имала да сагледају делотворност усмереног (полицијског) поступања, недовољно пажње су посвећивала откривању ефеката премештања, а

¹⁶ Резултати спроведених истраживања указују на свега неколико случајева када је уочено приближно 100% премештање (на пример, 100 кривичних дела је спречено на једној групи мета, али постоји пораст од 100 кривичних дела на другој групи сличних мета) (Sherman *et al.*, 1998: 602).

још мање оних растезања користи. Таква пракса није добра због тога што се на тај начин не могу потпуно и објективно сагледати позитивни ефекти рада полиције на жаришту, што може водити стварању лажног уверења да мере и радње које се предузимају, заједно с ресурсима које ангажујемо, дају жељене резултате.

Ако се жели да се максимизирају превентивни ефекти мера које полиција предузима на жаришту, потребно је да се пажљиво проучи интеракција различитих стратегија у различитим окружењима и последица које оне изазивају. То ће захтевати многобројна истраживања, а њихово делотворно спровођење подразумеваће висок степен сарадње научника и стручњака који раде у пракси. Имајући у виду корист која се може очекивати од полицијског рада на жариштима, улагања у истраживања у тој области се чине неопходним и оправданим.

Литература:

1. Barnes, G. (1995): Defining and optimizing displacement. In J. Eck, D. Weisburd (Eds.): *Crime and Place* (p. 107), Criminal Justice Press, Monsey; Police Executive Research Forum, Washington.
2. Braga, A. (2008): *Police Enforcement Strategies to Prevent Crime in Hot Spot Areas, Crime Prevention Research Reviews, No. 2.*, U. S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Washington.
3. Braga, A. (2005): Hot Spots Policing and Crime Prevention: A Systematic Review of Randomized Controlled Trials, *Journal of Experimental Criminology*, (1).
4. Braga, A. (2001): The Effects of Hot Spots Policing on Crime, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (578).
5. Brantingham, P., Brantingham, P. (1999): A theoretical model of crime hot spot generation, *Studies on crime and crime prevention*, 8(1).
6. Clarke, R., Weisburd, D. (1994): Diffusion of Crime Control Benefits: Observations on the Reverse of Displacement. In R. Clarke (Ed.): *Crime Prevention Studies*, Criminal Justice Press, Monsey.
7. *Committee to Review Research on Police Policy and Practices, Fairness and effectiveness in policing: The evidence* (2004), National Academies Press, Washington.
8. Eck, J., Weisburd, D. (Eds.) (1995): *Crime and Place*, Criminal Justice Press, Monsey; Police Executive Research Forum, Washington.
9. Eck, J. (1993): The threat of crime displacement, *Criminal Justice Abstracts*, 25.
10. Guerette, R. (2009): *Analyzing Crime Displacement and Diffusion, Problem-Oriented Guides for Police, Problem-Solving Tools Series*, Guide No. 10, Office of Community Oriented Policing Services, U. S. Department of Justice.

11. Guerette, R., Bowers, K. (2009): Assessing the Extent of Crime Displacement and Diffusion of Benefits: A Review of Situational Crime Prevention Evaluations, *Criminology*, 47(4).
12. Hakim, S., Rengert, G. (Eds.) (1981): *Crime Spillover*, Sage, Beverly Hills. Citirano prema: Guerette, R. (2009): *Analyzing Crime Displacement and Diffusion, Problem-Oriented Guides for Police, Problem-Solving Tools Series*, Guide No. 10, Office of Community Oriented Policing Services, U. S. Department of Justice.
13. Hesseling, R. (1994): Displacement: A Review of the Empirical Literature. In R. Clarke (Ed.): *Crime Prevention Studies*, Vol. 3, Criminal Justice Press, Monsey.
14. Milić, N. (2010): Koncept rada policije na kriminalnom žarištu, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, (3).
15. Paulsen, J. D., Robinson, B. M. (2004): *Spatial aspects of crime: Theory and Practice*, Pearson Education.
16. Ratcliffe, J. (2002): *Burglary reduction and the myth of displacement, Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, (232).
17. Sherman, L. W., Gartin, P. R., Buerger, M. E. (1989): Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place, *Criminology*, 27.
18. Sherman, L. W., Weisburd, D. (1995): General Deterrent Effects of Police Patrol in Crime "Hot Spots": A Randomized Controlled Trial, *Justice Quarterly*, 12.
19. Sherman, L., Gottfredson, D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P., Bushway, S. (1998): *Preventing crime: what works, what doesn't, what's promising: A Report to the United States Congress*, National Institute of Justice.
20. Sherman L., Shaw, J., Rogan, D. (1995): *The Kansas City Gun Experiment: Research in Brief*, U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.
21. Stephen, T.: *Crime displacement: the perception, problems, evidence and supporting theory* (<http://www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/skills/skills10.htm>, dostupno u martu 2010. godine).
22. Weisburd, D., Braga, A. (2006): *Police Innovation: Contrasting Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
23. Weisburd, D., Wyckoff, L., Ready, J., Eck, J., Hinkle, J., Gajewski, F. (2006): Does crime just move around the corner? A controlled study of spatial displacement and diffusion of crime control benefits, *Criminology*, 44(3).
24. Weisburd, D., Bushway, S., Lum, C., Yang, S. (2004): Trajectories of crime at places: A longitudinal study of street segments in the city of Seattle, *Criminology*, 42(2), 283–321.
25. Weisburd, D., Green, L. (1995): Measuring immediate spatial displacement: Methodological issues and problems. In J. Eck, D. Weisburd (Eds.): *Crime and Place: Crime Prevention Studies*, Vol. 4, Criminal Justice Press, Monsey.

Crime Displacement as a Consequence of Focused Police Activities at Crime Hot Spots

Summary: Hot spots policing refers to the concentration of police resources in small discrete areas such as addresses, street blocks, or clusters of addresses or street blocks. Instead of striving to achieve police omnipresence in the wider area, focused police activities on crime hot spots can reduce crime problems. However, as a result of such efforts, motivated offender does not have to give up its intention to commit a crime. It can be done elsewhere, at another time, in a different way, using different means, etc. It is called the displacement effect and it may mitigate the positive effects of focusing prevention efforts on the hot spots. This paper looks at different ways of displacement, and indicates that focused crime-prevention efforts do not inevitably lead to the displacement of crime problems, rather, when displacement was measured, it was quite limited and often unintended crime prevention benefits were associated with the hot spots policing programs.

Key words: Crime Displacement, Hot Spot Policing, Diffusion of Benefits, Crime Prevention, Police